

WIESŁAW FRANCISZEK MURAWIEC OFM

KSIĘGOZBIORY KRAKOWSKIE ZAKONU BRACI MNIEJSZYCH – BERNARDYNÓW I REFORMATÓW – W ŚWIETLE NOT PROWENIENCYJNYCH W XVI-XVIII W.

WPROWADZENIE

Klasztory krakowskie pod wezwaniem św. Bernardyna i św. Kazimierza były najstarszymi i przez długi czas największymi klasztorami bernardynów i reformatów w Polsce. Jako siedziby zarządów prowincji, konwenty te stwarzały zapotrzebowanie na wiele egzemplarzy dzieł z różnych dziedzin, zwłaszcza zaś z zakresu teologii i filozofii. Żywe zainteresowanie także innymi poza teologią i filozofią, dziedzinami wiedzy w zakonie św. Franciszka z Asyżu zostało bardzo silnie zaakcentowane już w wieku XIV przez angielskiego franciszkanina Rogera Bacona, który wyraził pogląd przyjęty w znacznej mierze przez cały Zakon, iż „studium teologii wymaga znajomości każdej innej ludzkiej wiedzy”¹. To przeświadczenie znalazło swój najbardziej wyrazisty przejaw w gromadzeniu bogatych księgozbiorów, zawierających dzieła z różnych dziedzin nauki. W największych naukowych ośrodkach franciszkańskich średniowiecza, w Oksfordzie i Paryżu, a także Cesenie, Todi i Montepreandone, a w czasach nowożytnych w Salamance i Alacali, powstały

* Używane skróty: Am – Amsterdam; An – Antwerpen; APBK – Archiwum Prowincji oo. Bernardynów w Krakowie; APRK – Archiwum Prowincji oo. Franciszkanów-Reformatów w Krakowie; B. Czart. – Biblioteka im. XX. Czartoryskich w Krakowie; (bmw) – brak miejsca wydania; (brw) – brak roku wydania; BKRK – Biblioteka Konwentu Franciszkanów-Reformatów w Krakowie; BPBK – Biblioteka Prowincji oo. Bernardynów w Krakowie; F – Frankfurt am Main; Gd – Gdańsk; Kr. – Kraków; KBPK – Katalog BPBK; Lv – Leuven (Louvain); Lei – Leiden; Ly – Lyon; Mn – München; Ox – Oxford; SPTK – Słownik polskich teologów katolickich; Ve – Venezia.

¹ H. Felder, *Geschichte den wissenschaftlichen Studien im Franziskanerorden*. Freiburg im Brisgau 1904 s. 384.

ogromne biblioteki. W samym zaś Asyżu biblioteka franciszkańska w konwencie św. Franciszka należała, obok Sorbony i papieskiej biblioteki w Awinionie, do największych w Europie. Już konstytucje zakonne z 1336 r., tzw. benedyktyńskie wydały ściśle przepisy nakazujące gwardianom przygotowywać co roku inwentarze biblioteczne. Ustalono też sankcje karne najwyższych władz kościelnych, papieża Sykstusa V (1587) i Klemensa VIII, na tych wszystkich którzy ośmieliliby się niszczyć pomieszczenia biblioteczne lub zabierać książki bez zgody przełożonych². Wszelkie ustalenia prawne odnośnie do bibliotek w prowincjach zakonnych oraz najlepsze wzory ich urządzania pochodziły z klasztorów zachodniej Europy, a zapoznawano się z nimi w trakcie trwania kapituł generalnych.

Zapotrzebowanie na książki i księgozbiory pozostawało w łączności z różnymi sferami działalności zakonu. Obok starań o wewnętrzne uświęcenie i rozwijanie działalności duszpasterskiej, które po Soborze Trydenckim znacznie się wzmogły, organizowano na nowo, lub reformowano, już istniejące studia zakonne, przygotowujące kandydatów do kapłaństwa i formujące kaznodziejów i spowiedników. Reforma studiów po Soborze Trydenckim zmuszała do tworzenia nowych, względnie poszerzania już istniejących bibliotek w klasztorach studiów. Kapituła w Kazimierzu Biskupim w 1591 r. zobowiązywała nawet do pewnej centralizacji książek potrzebnych studiującym, aczkolwiek jej uchwały nie zostały na razie wprowadzone w życie³. Potrzeby dnia codziennego zmuszały do nabywania także i dzieł medycznych, pomocnych w prowadzeniu aptek klasztornych i obsłudze infirmerii, w których leczono zakonników nie tylko krakowskich lecz również przybywających tu na leczenie z innych ośrodków. Zaopatrywano także w leki ludzi z zewnątrz, proszących u furty o pomoc medyczną. Wszystko to sprzyjało rozbudzeniu zainteresowania nowymi książkami, napływającymi do bibliotek drogą fundacji, od poszczególnych dobrodziejów, a także przywożonymi przez prowincjałów i studentów przebywających na zachodzie Europy.

Następne kapituły, odprowadzone w Warcie (1599), Krakowie (1617) i w Kalwarii Zebrzydowskiej (1623) wydały kolejne szczegółowe uchwały o bibliotekach. Pierwsza z nich zabroniła przywłaszczania książek dla celów prywatnych, kalwaryjska nakazała gwardianom nabywać co roku nowe książki, zapewnić im odpowiednio obszerne i wyremontowane pomieszczenia, a kapituła krakowska nakazała ustanawiać bibliotekarzy klasztornych osobną nominacją prowincjała⁴. Wolno było wypożyczać książki lektorom, ale na krótko, i to za pozwoleniem przełożonego i wiedzą bibliotekarza, z obowiązkiem pozostawienia własnoręcznie podpisanego rewersu⁵. Wspomniano

² *Bullarium Franciscanum*. T. 7. Ed. a C. Eubel. Romae 1904 s. 522.

³ K. Kantak, *Bernardyni...*, t. 2, s. 300, 301.

⁴ B. Czart. Rkp. XVII/2469: *Anagriphe* (II) s. 292, 293.

⁵ Tamże s. 393.

w uchwałach nawet o karze ekskomuniki papieskiej Sykstusa V w przypadku zawłaszczenia mienia wspólnego, jakie stanowiły zasoby biblioteczne. Do tego rodzaju nadużyć podpadających ekskomunice papieskiej zaliczono również m.in. wycinanie kart pergaminowych z ksiąg liturgicznych⁶.

Biblioteki w Prowincji NMP Anielskiej Reformatów od początku ich powstania w Polsce były organizowane niejako samorzutnie przy nowo powstających klasztorach. Z nakazu konstytucji generalnych z 1642 r. książki miały być nabywane „z prowizji majątku klasztornego” oraz ze środków finansowych osób wstępujących do zakonu. Następnie miały być „skatalogowane i przechowywane w zamknięciu”⁷.

Już uprzednio zaznaczono, iż klasztory bernardynów i reformatów podobnie jak i konwenty wcześniejszego w Polsce zakonu franciszkanów konwentualnych, zrealizowały podstawowe cele swojego istnienia i działania m.in. przez gromadzenie zasobnych bibliotek. Istnieje nawet przypuszczenie, że pierwszy druk w Polsce, mianowicie „Almanach” na rok następny (1474) tłoczony przez wędrownego drukarza Kaspra Straubego w 1473 r., ukazał się nakładem krakowskich bernardynów, i prawdopodobnie na terenie ich stradomskiego konwentu⁸. Każdy bernardyński klasztor posiadał większy lub mniejszy księgozbiór, którego zrab tworzyły rękopiśmienne księgi liturgiczne pochodzące z dotacji dobrodziejów. Bogate piśmiennictwo, ukazujące się w oficynach europejskich schyłku reformacji i w wieku XVII, a jeszcze bardziej wskazania Soboru Trydenckiego skłoniły bernardynów, a także przybyłych po soborze do Polski reformatów, do nabywania nowej literatury, szczególnie z zakresu filozofii i teologii. Obok wielu podobieństw między księgozbiorami obu wymienionych formacji tego zakonu, rozwijających te same kierunki działalności, istniały jednak wśród nich pewne różnice wynikające z rozbieżności czasowych w ich gromadzeniu i uzupełnianiu. Biblioteka Prowincji Bernardynów przy klasztorze krakowskim w dzisiejszych swych rozmiarach opiera się na najstarszym bernardyńskim księgozbiorze konwentu krakowskiego, wzbogaconym o zbiory, względnie ich fragmenty, przejęte po 2. wojnie światowej ze Lwowa, Sambora, Sokala, a także z Alwernii, Koła, Tarnowa i z innych klasztorów na terenie Polski.

Księgozbiór przy klasztorze św. Kazimierza ze względu na nowicjat i mieszczące się w nim studia posiadał również dzieła sprowadzone z innych klasztorów, ale były to uzupełnienia sporadyczne i nie na tak szeroką skalę, jak w klasztorze św. Bernardyna. Księgozbiór ten stanowi w zasadzie tylko jedyną uwzględnianą przez nas bibliotekę reformatów, aczkolwiek najstarszą i największą spośród bibliotek tego ugrupowania franciszkanów w Polsce. Ponadto, jak już wspomniano, w XVII w. reformaci tworzyli swoje księgozbiory

⁶ Tamże.

⁷ A.B. Sroka, *Prawo i życie polskich reformatów*. Kr. 1975 s. 146.

⁸ W. Szelińska, *Drukarstwo krakowskie*. Kr. 1974 s. 9.

klasztorne od podstaw, w miarę powstawania ich nowych klasztorów, natomiast u bernardynów gromadzenie książek po Soborze Trydenckim stanowiło kontynuację gromadzenia wcześniejszego i powiększania okazałych już zbiorów zapoczątkowanych w drugiej połowie XV w.

Wzmianki w nekrologach o pierwszych lektorach i kaznodziejach konwentu św. Bernardyna, którzy zdobyli wykształcenie w Akademii Krakowskiej, a następnie wstąpili do zakonu, wskazują na ludzi, dla których pierwotny księgozbiór był warsztatem codziennej pracy. W konwencie krakowskim powstały dzieła pierwszych autorów-zakonników: m.in. prawdopodobnie „Legenda św. Stanisława” Stanisława Magistra, „Breviloquium” Jana ze Stopnicy, „Opis Jerozolimy” Anzelma Polaka i „Kronika zakonu Braci mniejszych” Jana z Komorowa⁹. W okresie nasilenia reformacji, a jeszcze bardziej po Soborze Trydenckim, biblioteki bernardyńskie z krakowską na czele uzyskały wydania Biblii i komentarzy biblijnych, a także wiele dzieł Ojców Kościoła, wydanych w XV i XVI w. oraz innej literatury z okresu wczesnego chrześcijaństwa, a także aktualnej niemieckiej literatury polemicznej w języku łacińskim, potrzebnej kaznodziejom. Do tych zrębów, jakie stanowiły nabytki z XV i pierwszej połowy XVI w. doszła pod koniec trwania Soboru Trydenckiego i w okresie posoborowym, do końca XVII w., większość zasobów obecnej Biblioteki Prowincji. Szczyt ilościowy w tym napływie książek był związany, jak się wydaje z ogólnym ruchem odnowy intelektualnej w Kościele i w zakonie, spowodowanym reformacją, a następnie obradami i uchwałami Soboru.

I. NOTY WŁASNOŚCIOWE I PROWENIENCYJNE KRAKOWSKIEJ BIBLIOTEKI BERNARDYNÓW

Znaczna część książek w bibliotekach klasztornych bernardynów pochodziła z darów szlachty, powracającej w drugiej połowie XVI w. i w wieku XVII do katolicyzmu. W ten sposób trafiły do klasztorów pozycje protestanckie, gromadzone przez sympatyków reformacji, których dzieci i wnukowie powrócili na łono Kościoła katolickiego. Wśród dobrodziejów biblioteki konwentu św. Bernardyna w Krakowie w drugiej połowie XVI w. znalazł się przede wszystkim pleban skalmierski, Stanisław Sulima, który przekazał zakonnikom 25 książek, zaznaczając na piśmie, że przeznacza je „dla pobożnego klasztoru krakowskiego” (*Pro devoto loco Cracovieviensi*)¹⁰. Z kolei w 1603 r. podkanclerzy koronny bp Piotr Tylicki złożył ofiarę, zapewne na ręce swojego spowiednika Andrzeja Rochmana, na kupno dzieła franciszkańskiego teologa rodem z Hiszpanii, Jana Rady „O kontrowersji teologicznej między Tomaszem

⁹ K. Kantak, *Bernardyni...* t. 1 s. 77.

¹⁰ Tenże, *Dzieje krakowskich Bernardynów*. W: K. Kantak., J. Szablowski, J. Żarnecki, *Kościół i klasztor oo. Bernardynów w Krakowie*. Kr. 1938 s. 34.

a Scotem" (1599)¹¹., a w 1607 r. już jako ordynariusz krakowski ofiarował Rochmanowi dwa tomy dzieła św. Bonawentury. Dobrodziejka klasztoru bernardynów w Poznaniu, Zofia z domu Opalińska, żona przywódcy różnowierców Andrzeja Leszczyńskiego, a matka późniejszego prymasa Wacława finansowała między rokiem 1614 a 1620 kupno innego dzieła Rady, pt. „Kontrowersje na trzeci tom Sentencji Lombarda”. Za 3 złp nabył je w Poznaniu Leonard Starczewski i otrzymał zgodę prowincjała na włączenie tej pozycji do własnego księgozbioru podręcznego¹². Bez problemu mógł więc zabrać nabyte dzieło do klasztoru krakowskiego, do którego został przeniesiony. Równie cenny dar dla nieznanego kaznodziei krakowskiego złożył na początku lat 40-tych XVII w. biskup warmiński, Mikołaj Szyszkowski h. Ostoja, w postaci „Dzieł wszystkich” św. Bernardyna ze Sieny w opracowaniu Jana La Haye¹³.

W drugiej połowie XVII w. do wybitniejszych dobrodziejów biblioteki konwenckiej św. Bernardyna należał miecznik koronny Michał Zebrzydowski, który w 1660 r. przekazał ze swego zbioru cenione wówczas dzieło o charakterze encyklopedycznym – „Poliantea” Jana Grutera¹⁴. Miał w tym zapewne zasługę ówczesny prowincjał Franciszek Dzielowski, który dzieło przejął osobiście wyłączając je, być może, z bogatego zbioru z Pieskowej Skały, który miecznik przekazał w całości konwentowi w Kalwarii Zebrzydowskiej¹⁵.

Na podstawie not proveniencyjnych księgozbioru krakowskiego można stwierdzić, że najwięcej książek pochodziło od samych zakonników, którzy otrzymywali je na wyposażenie biblioteki studium od znanych ofiarodawców. Czasami prowincjał wyrażał zgodę na dożywotnie użytkowanie potrzebnych im w pracy dzieł. Po śmierci użytkownika dana pozycja zostawała włączona do biblioteki klasztornej i pozostawała do dyspozycji kaznodziejów i lektorów krakowskich. Te prywatne zbiory poszczególnych zakonników wytykali bernardynom reformaci, uznając to za nadużywanie ślubów ubóstwa¹⁶. Nie ulega wątpliwości, iż indywidualne zainteresowania i starania poszczególnych zakonników o nabywanie potrzebnych dzieł stanowiły jedno z ważnych źródeł powiększania biblioteki klasztornej, a zarazem studyjnej.

Niejako z obowiązku przekazywali swoje książki konwentowi krakowskiemu i innym ważniejszym klasztorom sami autorzy bernardyńscy.

¹¹ J. Rada, *Conrtoversiae theologicae inter Thomam et Scotum*. Venetiis 1699 (KBPBK) (Nota proveniencyjna na karcie tyt.).

¹² Tenże, *Controversiae super 3. Sententiarum Librum*. Romae (ok. 1614) (Nota własnościowa na karcie tyt. – KBPBK).

¹³ S. Bernardinus Senensis, *Opera omnia*. Parisiis 1636. Nota dedykacyjna z nazwiskiem bpa M. Szyszkowskiego znajduje się na karcie przedtytułowej. – KBPBK).

¹⁴ J. Gruterus, *Florilegii Magni seu Poliantheae*. T. 2. Argentorati 1624 (Nota proveniencyjna in verso karty tytułowej. – KBPBK).

¹⁵ H. Eug. Wyczawski, *Kalwaria Zebrzydowska...*, s. 187.

¹⁶ K. Kantak, *Bernardyńcy...* T. 2 s. 303.

Hannibal Rosselli, filozof i teolog ofiarował tom dziewiąty swojego słynnego „Pymandra” bibliotekom konwenckim w Krakowie i Alwerni. Nie zapomniał także o kaznodziejach we Lwowie i Samborze. Obdarzył również opasłym woluminem innego współbrata samborskiego, Leonarda Górskiego, zwanego Montanus. Zachował się też egzemplarz dedykowany osobistemu spowiednikowi autora w klasztorze stradomskim – nie znamu nam z nazwiska, o. Jakubowi. Pewnym dowodem znaczenia biblioteki konwenckiej na Stradomiu z początkiem XVII w. oraz dobrego współżycia bernardynów z dominikanami był dar Abrahama Bzowskiego w postaci własnego, świeżo wydanego dzieła pt. „Złote kwiaty...” (Flores aurei), przekazany w rok po wydaniu¹⁷. Przekazywali swoje dzieła bibliotece również pisarze bernardyńscy, m.in. Florian Kołecki, wydawca wykładów swojego mistrza Andrzeja Rochmana; czołowy teolog skotystyczny w Polsce, Piotr z Poznania¹⁸; kaznodzieja katedralny w Krakowie i prowincjał, Antoni Stafanowicz.

Przykładem nabywania książek dla wspólnoty zakonnej była akcja Benedykta Gąsiorka, absolwenta studium paryskiego. Kiedy w 1585 r. powrócił do kraju, otrzymał polecenie kapituły obradującej w tym roku w Warszawie, zorganizowania studium filozofii w Samborze. Gąsiorek pozyskał możnego dobrodzieja w osobie Jerzego Mniszcha i zapewne z jego pomocą wyposażył samborską bibliotekę w liczne dzieła filozoficzne i teologiczne¹⁹. Inny lektor, Antoni Oczko, zgromadził księgozbiór sokalski, kwestując u dobrodziejów zakonu za książkami²⁰. Z kolei lektor Jan Cieciszowski, przebywający w Bolonii w latach 80-tych XVI w., nabył „Logikę” (Organum) Arystotelesa z jałmużny prowincjalskiej. Po powrocie do kraju nabył jeszcze wiele innych książek, które następnie w latach 1589, 1597 i 1599 przeznaczył do biblioteki konwenckiej i studium w Warszawie²¹. Nie brakło również lektorów i studentów, którzy nabywali książki z myślą o indywidualnych swoich potrzebach. Do nich należał Krzysztof Scipio de Campo, głośny ze sporów o krakowski klasztor bernardynów zwany Żłóbką. Zakupując książki dla domu zakonnego przy ulicy św. Jana nie omieszkał zaznaczyć, że przeznaczone są na użytek własny.

¹⁷ Tamże, s. 318.

¹⁸ Wiemy o tym m.in. z not proveniencyjnych w zachowanych do dziś książkach w BPBK. Np. czołowy teolog i skotysta w wieku XVII Piotr z Poznania (Bliński) dał swoje „Komentarze do 2 Księgi Sentencji Scota” (wyd. 1654) krakowskiemu lektorom teologii, a „Komentarz do 3 Księgi Sentencji” otrzymała biblioteka konwentu stradomskiego. Z kolei drugi egzemplarz tegoż dzieła ofiarował bernardynom na Stradomiu, nieznanym bliżej student krakowski Jan Esbechowicz (?).

¹⁹ K. Kantak, *Bernardyni...*, t. 2 s. 13.

²⁰ Tamże, s. 25.

²¹ Tamże, s. 34.

Do największych księgozbiorów powstałych drogą prywatnych starań, które później włączono do biblioteki konwentu krakowskiego, należał na początku XVII w. księgozbiór przywieziony do Alwerni przez Piotra z Poznania²². Ustępował on tylko bibliotece klasztoru w Skępem, urządzonej przez Ludwika ze Zbąszynia (1651-1654)²³. Jego uzupełnieniem w klasztorze alwernijskim były dary książkowe okolicznego duchowieństwa, które zaczęło przekazywać uczoneму zakonnikowi, a po jego śmierci klasztorowi, swe książki. Wśród tych ofiarodawców należy wymienić: plebana Jana Kosznickiego z Tenczynka; plebana z Chrzanowa i Bibic, Jana Stefanowicza²⁴ oraz plebana regulickiego, Jana Chrapowskiego. Dwaj ostatni złożyli swoje dary już po śmierci Piotra (zm. 1655). Księgozbiór klasztoru w Alwerni, którego zasadniczy zrąb stanowiły dzieła zebrane przez Piotra z Poznania zwrócił uwagę lektorów teologii, klasztoru stradomskiego i dlatego zarząd prowincji znaczną jego część przeznaczył w 1703 r. dla krakowskiego studium²⁵. Cała reszta została wcielona do Biblioteki Prowincji Bernardynów w Krakowie po drugiej wojnie światowej.

Z reformą studiów zakonnych, względnie z nową ich organizacją w nowych klasztorach wiązało się organizowanie i bardziej planowe zaopatrywanie bibliotek w klasztorach studiów²⁶. Nabywano więc przede wszystkim dzieła specjalistyczne z zakresu teologii i filozofii, prawa kanonicznego, historii Kościoła, a także retoryki i dialektyki. W kwestii organizowania bibliotek dla lektorów i studiujących przełomowe stały się uchwały kapituły w Kalwarii Zebrzydowskiej z 1623 r. a szczególnie trzeci paragraf rozdziału „De reformatione”.

Uchwała biblioteczna tej kapituły nakazywała przełożonym miejscowym zajęcie się – zaraz po powrocie z obrad – reorganizacją względnie odnową bibliotek w podległych klasztorach. Przewidziano nawet tworzenie księgozbiorów całkowicie od podstaw w domach, gdzie nie pomyślano o tym wcześniej²⁷. Także inne kapituły zajmowały się problemem właściwego funkcjonowania bibliotek w klasztorach. W 1617 r. kapituła obradująca w Krakowie zobowiązała prowincjała do ustanowienia bibliotekarzy dla poszczególnych konwentów. Mieli oni pilnować zbiorów i za zgodą przełożonego wypożyczać książki braciom, szczególnie lektorom i kaznodziejom. Nakazano również przełożonym ustępującym i nowo mianowanym ścisłą kontrolę nad książkami, szczególnie tymi, które znalazły się poza obrębem biblioteki, a więc i w poszczególnych celach klasztornych. Przełożeni mieli dbać o sporządzenie in-

²² H. Eug. Wyczawski, *Alwernia. Dzieje klasztoru oo. Bernardynów*. Kr. 1957 s. 96, 97.

²³ K. Kantak, *Bernardyni...*, t. 2 s. 352.

²⁴ H. Eug. Wyczawski, *Alwernia...*, s. 97.

²⁵ Tamże.

²⁶ K. Kantak, *Bernardyni...*, t. 2 s. 300.

²⁷ B. Czart. Rkp. XVII/2469: *Anagriphe* (II) s. 392, 393 nr 1, 2.

wentarza książek z obowiązkiem przekazania go swoim następcom. Wcześniejsze kapitule prowincjalne: w Warcie (1588) i Samborze (1597) wydając te nakazy nawiązywały do odnośnych rozporządzeń Stolicy Apostolskiej²⁸. Książki specjalistyczne zakresu teologii i filozofii, szczególnie mniej konieczne dla zakonników danego klasztoru, miały być – zgodnie z nakazem kapituły samborskiej (1597) – składane na osobnym miejscu i nie włączane do biblioteki klasztornej, ale jak już wspomniano, odsyłane do domów studiów. Dla dopilnowania tego polecenia miał być wyznaczony osobny zakonnik²⁹. Natomiast książki dane braciom do użytku prywatnego nie mogły być początkowo przewożone do innych klasztorów. Jedynie w poszczególnych przypadkach dawał na to zgodę prowincjał³⁰. W końcu jednak, na skutek interpelacji wniesionej do zarządu generalnego zakonu w tej sprawie, kapituła generalna w Toledo w 1606 r. zezwoliła poszczególnym braciom w czasie przenoszenia się do innego konwentu zabrać ze sobą tyle książek ile uniesie jeden koń na swoim grzbiecie³¹. Natomiast książki po zmarłych braciach miały być – zgodnie z ustaleniami kapituły w Samborze – rozdzielone przez prowincjała pomiędzy biblioteki innych klasztorów lub po prostu włączone do biblioteki miejscowej.

W drugiej połowie XVII w. kapitule prowincjalne ponownie zwróciły uwagę na sporządzanie od nowa katalogów bibliotecznych³². W praktyce przełożeni ograniczyli się do przygotowania inwentarza dzieł, zaznaczając w nim pobieżnie nazwisko autora, przeważnie bez imienia, wraz z pierwszymi słowami tytułu książki, ilość woluminów, oraz ilość egzemplarzy tego samego dzieła, natomiast bez zaznaczania miejsca i roku wydania³³. Na tej samej kapitule zwrócono też przełożonym uwagę na obowiązek ciągłego nabywania nowych dzieł³⁴.

Na wielu książkach Biblioteki Prowincji Bernardynów w Krakowie można zauważyć napisy świadczące o ich związku ze studiami np. „Księga ruchoma” (liber mobilis) przeznaczona dla studium gdziekolwiek by je umieszczono, także z napisem „dla studentów Polaków w Rzymie” (pro studentibus polonis Romae)³⁵. Tego rodzaju adnotacje umieszczano za zgodą prowincjała, który przede wszystkim był odpowiedzialny za stan i zaopatrzenie w nowości

²⁸ Tamże, s. 394 nr 1.

²⁹ Tamże, s. 394 nr 3.

³⁰ Tamże, (Uchwała kapituły obradującej w Warszawie w 1626 roku – nr 4).

³¹ Tamże, s. 395 nr 4.

³² K. Kantak, *Bernardyni...*, t. 2 s. 302.

³³ Znane są trzy takie inwentarze, z 1680, 1704 i 1763 r. – APBK Rkp. I-h-1, Inventarium librariae conventus Cracoviensis ad S. Bernardinum ab a.D. 1677 ad. a. 1680 collectum et auctum; Rkp. I-h-2, Inventarium bibliothecae conventus Cracoviensis ... conscriptum a.D. 1704 pro capitulo Grodnensi a P. Fratre Erasmo Kozikiewicz...; Rkp. I-h-3, Regestrum librorum bibliothecae conventus custodialis Cracoviensis ... per F.P. Brunonem Lazarowic ... a.D. 1763 conscriptum.

³⁴ K. Kantak, *Bernardyni...*, t. 2 s. 302.

³⁵ Tamże, s. 300.

bibliotek studiów. Niektórzy z prowincjałów w XVI i XVII w. wyróżnili się szczególną gorliwością w nabywaniu książek za granicą i w kraju, i korzystając z uprawnień udzielonych im przez kapitułę prowincjalną w Samborze (1597) bardzo wiele książek po zmarłych zakonnikach przekazali bibliotekom klasztorów studyjnych, szczególnie krakowskiemu, lwowskiemu i samborskiemu. Do najbardziej zasłużonych w powiększaniu bibliotek studiów we Lwowie i Samborze w drugiej połowie XVI w. należeli prowincjałowie: Gabriel z Czernejewa, Benedykt Gąsiorek, Hieronim Przybiński i Jan Kapistran Krzeciek³⁶. Jeśli natomiast chodzi o konwent krakowski św. Bernardyna, to według zapisów proveniencyjnych książek należących do tej placówki najwięcej tego rodzaju przekazów uczynili w wieku XVII: Hieronim Kakowski (14), Krzysztof Scipio de Campo (9), Krzysztof Strzała (9), Aleksy Piotrkowczyk (7), Jacek Stradomski (5) i Franciszek Dzielowski (5).

Stosunkowo dużo pozycji dla studium teologii w Krakowie, a zarazem dla stradomskiego konwentu, przekazał Hieronim Kakowski, wizytator prowincji w 1645 r. po burzliwym okresie rządów Krzysztofa Scipio de Campo, sygnując je swoim nazwiskiem. Były to przeważnie dzieła podręcznikowe lub zastępujące podręczniki, m.in. dzieła Jana Dunska Scota z komentarzem Franciszka Lichetty w wydaniu lionńskim z 1639 r., następnie „Dysputy teologiczne o Trójcy Św. według Tomasza z Akwinu” autorstwa kapucyna Jana Zamory³⁷ oraz podręcznik szkolny innego kapucyna, Ludwika Caspensis³⁸.

Drugie miejsce w zapisach proveniencyjnych książek należących do studium teologii w Krakowie zajmuje Krzysztof Scipio de Campo, wykształcony w Rzymie, Salamance i Alcali, człowiek niezmiernie ruchliwy i wywierający zasadniczy wpływ na życie prowincji bernardyńskiej w latach 1614-1628. Posiadał on szereg dzieł do własnego użytku, ale dbał również o zaopatrywanie bibliotek klasztornych, szczególnie krakowskich. Wśród nabytych przez niego były m.in. „Dysputy teologiczne” Fabera³⁹, „Kwestie subtelne” J.D. Scota i wykład „Metafizyki” Arystotelesa w opracowaniu Hugona Cavellusa (będący prywatną własnością Campo⁴⁰) oraz „Kwestie teologiczne...” Tomasza Franciszka Albertino de Catanzara⁴¹, odstąpione nieznanemu z nazwiska lektorowi warszawskiemu Tomaszowi następnie dzieło prawnicze hiszpańskiego

³⁶ Tamże, s. 302.

³⁷ J.M. Zamora, *Disputationes theologicae de Deo uno et trino*. Ve 1626 (KBPBK).

³⁸ L. Caspensis, *Cursus theologicus ... materiae quae in scholis tradi solent*. Ly 1641. – Nota proven. in verso karty tytułowej (KBPBK).

³⁹ Ph. Faber (Faventinus:), *Disputationes theologicae*. Ve 1613. – Na k. tyt. nota z nazwiskiem K. Scipio de Campo (KBPBK).

⁴⁰ H. Cavellus, *Joannis Duns Scoti ... Quaestiones subtilissimae et expositio in Metaphisicam Aristotelis*. Ve 1625 (KBPBK).

⁴¹ Franciscus A. de Catanzara, *Corollaria seu quaestiones theologicae ... in Thomam ...* Ly 1610. – Nota z nazwiskiem Campy i klasztoru Żłóbek w Krakowie, 1613 r., w której zezwala on jako prowincjał na prywatny użytek tej książki lektorowi Tomaszowi z Warszawy (KBPBK).

kanonisty zakonnego, Emanuela Rodricusa pt. „Kwestie zakonne”⁴² i „Komentarze do czterech ksiąg Sentencji” Jana de Bassolis⁴³. Te ostatnie stanowiły prywatną własność Campo i dopiero po jego śmierci zostały włączone do biblioteki klasztoru na „Żłóbku” w Krakowie. Zachowała się też notka Campo na dziele Piotra z Poznania pt. „Komentarze do pierwszej księgi Sentencji” (Moguntiae 1612), przeznaczająca je dla studium teologii w Wilnie, w 1617 r.

O ile Krzysztof Scipio de Campo dysponował wieloma prywatnymi książkami, których pewną ilość przywiózł z Hiszpanii i Włoch, to Krzysztof Strzała, wikariusz prowincji małopolskiej w latach 1653-1656, po zmarłym na urzędzie Florianie Grodeckim – przeznaczył pewną ilość dzieł teologicznych z księgozbioru Piotra z Poznania w Alwerni, dla potrzeb studium. Uzyskał zapewne na to zgodę żyjącego jeszcze wówczas Piotra. Studium krakowskie otrzymało wtedy dzieło Fabera „Dysputy teologiczne o predestynacji”, „Komentarze do trzeciej księgi Sentencji Jana Dunska Scota”, w opracowaniu Piotra Tartaretusa⁴⁴, „Dysputy teologiczne” Teodora Smisinga⁴⁵ oraz „Sumę teologii spekulatywnej i moralnej” z „Komentarzem do Sentencji Scota” w opracowaniu Franciszka de Pitigianis⁴⁶, a także dzieła: Hugona Cavellusa „Kwestie Scota”⁴⁷ i Jana Rady „Kontrowersje”⁴⁸. To ostatnie otrzymał do użytku własnego Leonard Starczewski.

Noty dedykacyjne umieścili na podręcznikach teologii ofiarowanych studium krakowskiemu, prowincjałowie Jacek Stradomski i Franciszek Dziełowski. Aleksy Piotrkowczyk przekazał bibliotece książki o treści prawnej i kaznodziejskiej, a prowincjał Antoni Stefanowicz dwa świeżo wydane dzieła teologiczne i jeden zbiór kazań⁴⁹. Stefan Łędzki wspomógł księgozbiór prze-

⁴² E. Rodericus, *Quaestiones regulares et canonicae*. T. 1. An 1616. – Na k. tyt. nota własn. z nazwiskiem Campy i przeznaczeniem książki do klasztoru Żłóbek w Kr. (KBPPBK).

⁴³ Joannes de Bassolis, *Opera... in 4. Libris Sententiarum* Parisiis (brw) /ante 1500/ (KBPPBK).

⁴⁴ P. Tartaretus, *Lucidissima commentaria sive (ut vocant) Repertoria in 3. Librum Sententiarum J. Duns Scoti*. Ve 1607. – Na k. tyt. nota proven. K. Strzały z 1654 r. (KBPPBK).

⁴⁵ T. Smising, *Disputationes theologicae*. T. 1. De Deo uno. An 1626. – Na k. tyt. in verso nota K. Strzały przeznaczająca dzieło do biblioteki konwentu krakowskiego na Stradomiu (KBPPBK).

⁴⁶ Franciscus de Pitigianis, *Summa theologiae speculativae et moralis*. Ve 1613. – Nota własn. lektora filozofii konwentu stradomskiego, Ludwika Biezanowskiego – na k. tyt. Na k. tyt. verso, wicariusz prowincji malopol. – lit., K. Strzała przeznacza książkę dla biblioteki konwentu krakowskiego bern. (KBPPBK).

⁴⁷ H. Cavellus, *Joannis Scoti quaestiones super libros Aristotelis*. Ly 1625. – Na k. tyt. informacja o przynależności książki do prywatnego użytku Stanisława Janeckiego; na k. tyt. v. K. Strzała aplikuje dzieło do księgozbioru konwentu krak.

⁴⁸ J. Rada, *Controversiae super 3. Sententiarum librum*. R /brw ok. 1614/. – Nota na k. tyt.: „Leonardi Starczewski usus proprius”; na k. przedtyt. informacja, iż dzieło nabyto w Poznaniu za 3 floreny z jałmużny Zofii z Opalenicy Leszczyńskiej; na k. tyt. v. K. Strzała przeznacza książkę w 1654 r. do bibl. konwentu na Stradomiu (KBPPBK).

⁴⁹ Były to dzieła: C. Brancasio, *De Angelis*. Na 1646 – Nota z nazwiskiem A. Stefanowicza z r. 1662; tenże, *De Deo trino et uno*. Na 1640 (Nota jak wyżej); E. Naxera, *Prediche per la domeniche del 'Avvento*. Ve 1658. – Nota z nazwiskiem Stefanowicza (KBPPBK).

kazując dzieło teologiczne zakupione w Rzymie do prywatnego użytku tamtejszego studenta, Jacka Węgrzynowicza, który je przeznaczył po powrocie z Rzymu do klasztoru radomskiego. Tenże prowincjał przypisał „Dysputy” Fabera i antwerpskie wydanie „Komentarzy ... do sentencji Scota” autorstwa Piotra z Poznania również studium w Krakowie. Z kolei Gabriel Rottermund dwa wydania dzieła Franciszka Macedo „Collationes nauki Tomasza i Scota” (1671, 1680) otrzymane od Bernardyna Zebrzydowskiego przekazał w 1686 r. do biblioteki studium krakowskiego łącznie z dziełem Brunona Hassainga pt. „Przywileje zakonne” (1671), będące własnością Franciszka Dzielowskiego do jego śmierci w 1681 r. Prowincjał Ludwik Skrobkowicz „Encyklopedię moralną” Marcelina de Pisa wydaną w Paryżu w 1644 r. przekazał w 1649 r. klasztorowi na „Żłóbku” w Krakowie a Franciszek Zarzecki, rządzący jako prowincjał w latach 1645-1647, nabyte po zmarłym zakonniku dzieło „Zwierciadło Braci Mniejszych” (1509) oraz „Komentarz do Sentencji Scota” Franciszka Velasco Castillo przeznaczył w 1645 r. dla biblioteki studium w Krakowie. Jedną tylko książkę, mianowicie „Jana Dunsza Scota kwestie na księgi Arystotelesa” w opracowaniu Hugona Cavellusa (1625) podarował teży bibliotece pierwszy prowincjał prowincji małopolskiej, Michał Haller w roku 1628⁵⁰.

Stanisław Bojanecki, kapelan wojskowy i teolog, cieszący się zaufaniem króla Władysława IV, jako kustosz kustoszy prowincji ruskiej podarował dla studium teży prowincji dzieło Piotra z Poznania pt. „Komentarze do nauki Jana Dunsza Scota”⁵¹, a następnie w czasie bytności we Włoszech w 1633/34 z poselstwem Jerzego Ossolińskiego nabył w Wenecji dzieło Jana Zamory „O doskonałości Bogarodzicy Maryi” (1634)⁵² i przeznaczył je w 1637 r. dla krakowskiego kaznodziei.

Informacje o bibliotece konwenckiej Św. Bernardyna ze Sieny, zaczerpnięte z not proveniencyjnych, wskazują przede wszystkim na ludzi zainteresowanych nabywaniem dzieł dla księgozbioru, a także na sposoby i środki służące do ich zdobywania. Owe noty dostarczają również pewnych wiadomości o czytelnikach, o lektorach, studentach, kaznodziejach, infirmarzach, dla których nabywane książki były po prostu warsztatem w wykonywanym przez nich zawodzie czy urzędzie zakonnym.

⁵⁰ Zarówno Cavellus jak i inni skotyści w XVII w. uważali „*Questiones do dzieł Arystotelesa*” za autentyczne dzieło J. Dunsza Scota i pisali do nich swoje komentarze. Nowsze badania wykazały jednak, że nie było to autentyczne dzieło tego autora. – por. W. and M. Kneale, *The development of logic*. Ox 1986 s. 140.

⁵¹ Petrus Posnaniensis, *Commentaria in doctrinam J. Duns Scoti*. Ve 1626. – Na k. tyt. (?) nota z nazwiskiem S. Bojaneckiego (KBPBK).

⁵² J. Zamora (Utinensis), *De eminentissima Deiparne Virginis perfectione libri tres*. /bmw/ 1626. – Nota S. Bojaneckiego z 1637 r. przeznaczająca księgę do celi kaznodziei stradomskiego (KBPBK).

II. PROWENIENCJA DZIEŁ W BIBLIOTECE FRANCISZKANÓW-REFORMATÓW

Biblioteka konwentu Św. Kazimierza w Krakowie, podobnie jak bernardyńska na Stradomiu była w dużej mierze biblioteką studium zakonnego filozofii i teologii, a jej początki sięgały jeszcze pierwszego klasztoru na Garbarach. Zapisywali jej swoje książki kanonicy krakowscy, zarówno katedralni jak i kolegiacy, m.in. Krzysztof Sapalski (Sapelius)⁵³, Jakub Górski, Stanisław Temberski, Stanisław Ossędowski⁵⁴, Stanisław Wiczorkowski⁵⁵, Kazimierz Sepetowski⁵⁶, Paweł Jan Wojewódzki⁵⁷, Wawrzyniec Wosiński⁵⁸, Bartłomiej Tumliński⁵⁹ i Franciszek Józef Przewoski⁶⁰. Wśród ofiarodawców znaleźli się też aptekarze krakowscy: Walenty Pfeil⁶¹ i Jerzy Pipan junior⁶², oraz lekarze: Stanisław Wosiński⁶³, Walenty Fon-

⁵³ Sapalski ofiarował reformatom dzieło J. Lopeza, *Epitome sanctorum patrum ... et Origine, Basilio, Chrisostomo, Hieronimo, Ambrosio, Augustino digesta in 4 tomos*. An 1622. – Na k. przedtyt. nota Sapalskiego przekazująca dzieło krakowskim duchakom, przekreślona późniejszą ręką; nota innej ręki wyrażająca prawa własnościowe konwentu krak. ref.

⁵⁴ Bliższe dane o książkach przekazanych przez kanoników: J. Górskiego, S. Temberskiego, S. Ossędowskiego zamieszczamy poniżej.

⁵⁵ S. Wiczorkowski przekazał dzieło: Aristoteles Stagiriti, *Phisicorum libri VIII*. T. 2 Ly 1579 – z notą własn. z 1635 r. na k. tyt.

⁵⁶ P. Mieszkowski (editor), *Institutio peregrinationum peregrinantibus ...* Lv 1625. – Nota własn. z nazwiskiem K. Sepetowskiego na k. tyt. z datą 1635 oraz notą innej ręki: „Ex testamento legatus Conventui ad S. Casimirum Cracoviae. A. 1643” (BKRK I. 626).

⁵⁷ A. Paciuchellius, *Tractatus de patientia ...* Mn 1677. – Nota proven. z nazwiskiem P.J. Wojewódzkiego (zm. 1693); inne dzieło: „Plutarchi ... quae extant omnia ... latina interpretatione H. Cruserii et G. Xylandrii ... F 1620. – Nota na k. tyt.: „Ex catahalogo Stanislaui Laurentii Wosiński, ex testamento Rev. Pauli Wojewódzki” (BKRK, sygnatury: I.187 i O.148).

⁵⁸ Nota z nazwiskiem S.W. Wosińskiego znajdowała się na książce z defektem k. tyt. [Classes Belgicae] autorstwa zapewne J. Orbers'a i Heinricha von Hasten (podpisanych pod dedykacją) [Lei 1612]. – Nota własn.: „Stanislaus Wosiński Crac/oviensis/ ph/ilosophae/ bacc/alaureus/” (BKRK O.161).

⁵⁹ Podarował reformatom dzieło Kartezjusza „*Specimina philosophiae*” Am 1644. – Nota własn. na k. tyt. (BKRK M. 243).

⁶⁰ *Commentarii Collegii Coimbricensis S.J.: In 4. Libros Sententiarum, De coelo, meteorologici et Parva materialia Aristotelis*. Kö 1603. – Nota własn. F.J. Przewoskiego na k. tyt. (BKRK M.191).

⁶¹ J. Pasiecznik, *Kościół i klasztor reformatów w Krakowie*. Kr. 1978 s. 158. – Poza jedną wzmianką Pasiecznika o Pfeilu jako ofiarodawcy nie udało się odszukać noty własnościowej lub z jego nazwiskiem.

⁶² Aptekarz i rajca krakowski Jerzy Pipan (zm. 1648) legował księgozbiór swojemu synowi Jerzemu również aptekarzowi i rajcy (zm. 1693), a ten w drugiej połowie XVII w. ofiarował reformatom dzieło hiszpańskiego jezuitę Benedykta Pereriusa (Perejry) „*De communibus omnium rerum naturalium principiis et affectionibus libri XV*” (R 1576). – Por. J. Bieniarzówna, *Pipan Jerzy*, w: PSB, t. 26. s. 525, 526. Ponadto noty proven. na k. tyt. (BKRK).

⁶³ *Etyka Nikomachejska (De moribus ad Nicomachum)*. Ve 1558 – Nota własn. z nazwiskiem S. Wosińskiego znajduje się na k.tyt. Ponadto Wosiński podarował opracowanie medyczne Andrzeja

tanus⁶⁴ i Marcin Leszczynowicz⁶⁵, jak również rajca z Kazimierza pod Krakowem, Maciej Kazimierz Treter⁶⁶. Wśród trzydziestu innych nazwisk zamieszczonych w notach własnościowych, jako ofiarodawcy jednej lub dwu ksiązek występują: weneccjanin Hieronim Mazza⁶⁷ (1570), na dziele włączonym do księgozbioru w 1648 r., następnie Jan Ungler (pocz. XVII w.)⁶⁸, lwowianin Aureliusz Alembek⁶⁹, profesor Akademii Zamojskiej Wojciech Gryglicki⁷⁰, nieznany z imienia dworzanin radziwiłłowski Tetrażycki⁷¹ (po 1598).

Ciekawa zapiska proveniencyjna znalazła się na podręczniku działań artyleryjskich pt. „Peribologia oder Bericht”, wydanym we Frankfurcie nad Menem w 1640 r.⁷². Pierwotnym właścicielem dzieła był znany z „Trylogii” Sienkiewicza generał artylerii koronnej Krzysztof Grodzicki. Czyżby on sam wkleił na początku narysowany ręcznie plan Zamościa z XVII w.? Egzemplarz

Argoli: *De diebus criticis et aegrorum decubitu ...* Pd 1652. – Nota własn. S. Wosińskiego na k.tyt. (BKRK J.200).

⁶⁴ Z jego księgozbioru pochodziła wykładnia snów: Artemidorus Daldianus: *De somniorum interpretatione libri V*. Ly 1546. – Był to zapewne dar Wojciecha Strażyca z 1644 r. a jego właścicielem w wieku XVI był Fontanus, matematyk, lekarz, rektor Akademii Krakowskiej. Z początkiem XVIII w. książka ta była własnością Stanisława Słowakowicza. – Por. A. Birkenmajer, *Fontanus Walenty*. W: PSB. t. 7 s. 62 oraz noty własn. wszystkich wymienionych właścicieli sennika, na karcie tytułowej (BKRK).

⁶⁵ Własnością Leszczynowicza było dzieło astronomiczne W. Eichstadiusa pt. „*Epemeridum (sic) novarum et motuum coelestium ab 1651 ad 1665 descriptio*” (Gd 1644). – Noty proven. na k. tyt. (BKRK M.97).

⁶⁶ Maciej Kazimierz Treter (zm. 1692) rajca kazimierski i doktor prawa ofiarował reformatom w 1657 r. traktat astronomiczny autorstwa J. Garcausa pt. „*Tractatus brevis et utilis de erigendis figuris coeli ...*” (Wittembergae 1556) oraz klocek zawierający m.in. noty dyplomatyczne cesarza Leopolda i króla szwedzkiego Karola Gustawa (ok. 1658). – Na k. tyt. ekslibris Tretera. (BKRK sygn. M.79 i B.152). – H. Eug. Wyczawski, *Treter M.K.* W: SPTK, t. 4. W. 1983 s. 344.

⁶⁷ H. Mazza w 1570 r. był w posiadaniu książki „*Epitome catenae aureae D. Thomae in 4. Evangelia*” (An 1625). – Nota własn. na k. tyt. (BKRK).

⁶⁸ J. Bagnacaballensis (Montanari), *Exercitia spiritualia /bmrw/* (Kr. 1622?). – Nota na k.tyt.: „Ex libris Joannis Ungier”.

⁶⁹ Dzieło ofiarowane przez A. Bryknera („J. Duns Scotus, *Commentaria in XII libros Metaphisicae Aristotelis*”. (/bmw/ 1501) posiadało na k. Al notę z nazwiskiem wcześniejszego właściciela Aureliusza Alembeka (BKRK M.177).

⁷⁰ Książkę należąca do Wojciecha Greglickiego pt. „*De generatione et corruptione*” autorstwa P. Aresiusa (Me 1617), po śmierci właściciela przejął doktor filozofii i senior Bursy Prawników Baltazar Tumliński, a następnie ofiarował ją reformatom krakowskim (ok. 1680). /Estr.: Bibliogr. t. 31 s. 387/. – O. Greglickim por. J. Reychman, *Greglicius Wojciech* (zm. 1670). W: PSB. t. 9. s. 76.

⁷¹ J. Lipsius, *De militia Romana libri V. Commentarius ad Polybium*. An 1598. – Nota własn. na k. tyt.: „Ex libris Tetrażycki de Tetraży (sic) Radivilianus aulicus” (BKRK O.53).

⁷² Jest to zbiór planów strategicznych artylerii. Na k. tyt. znajduje się nota proveniencyjna w j. polskim: „Księga po sławnej pamięci Jaśnie Wielmożnym Panu Krzysztofie Grodzickim kasztelan kamienieckim, staroście drohobyckim, generale artylerii koronnej, pułkownika JKM pozostala”. Następnie zapis innej ręki: „General Boguslaw Fredro castel/lanus/ lwowski”. (BKRK O.244).

przeszedł później w ręce kasztelana lwowskiego, Jerzego Bogusława Fredry, który ofiarował go reformatom.

Wśród wymienionych ofiarodawców książek oraz wcześniejszych właścicieli dzieł, które następnie znalazły się w bibliotece reformatów w Krakowie wysunęły się na czoło pod względem ilości przekazanych pozycji, następujące osoby: jako pierwszy, profesor szkół Nowodworskich, Adam Brykner (34)⁷³, profesor prawa Akademii Krakowskiej i jej rektor Jakub Górski (15), kanonik kilku kapituł katedralnych i profesor Akademii Stanisław Temberski (13), prałat kolegiaty Wszystkich Świętych w Krakowie i profesor Akademii Stanisław Ossędowski (6), doktor filozofii i medycyny oraz rajca Stanisław Wosiński (5), bakałarz Walerian Królik (5), mieszcza Agnieszka Wolska (5) pochodząca z kręgów bliżej związanych z kościołem Św. Kazimierza oraz kanonik kolegiaty Wszystkich Świętych i senior Bursy Prawników, Baltazar Tumliński (3).

Najliczniejszą grupę książek, opatrzoną 34 wpisami własnościowymi, stanowiły dary wniesione do klasztoru w 1667 r. przez krakowianina, Adama Bryknera, który wstąpił do reformatów jako kapłan, notariusz apostolski, doktor obojga praw, a następnie profesor Akademii Krakowskiej. Pierwszym miejscem jego działalności w zakonie był dom nowicjatu w Wieliczce. Był też kilka razy gwardianem klasztorów, m.in. w Krakowie, a w latach 1689-1692 zastępcą prowincjale. Książki ofiarowane przez Bryknera zostały przeznaczone dla studium zakonnego krakowskiego konwentu. Wśród tych dzieł przeważały pozycje filozoficzne, prawne i historyczne. Znalazły się w tej grupie dwa najstarsze u reformatów wydania komentarzy do „*Metafizyki*” Arystotelesa opracowane przez Antoniego Trombette (1492) i „*Komentarz*” do tegoż, J.D. Scota (1501). Pierwsze z nich było w XVI w. własnością kaznodziei Andrzeja Lwowczyka (nota z 1538), następnie bakałarza sztuk wyzwolonych, Stanisława Lwowczyka (nota z 1544), a w latach dwudziestych XVII w. należało do księgozbioru Stanisława Werłońskiego, od którego nabył je ofiarodawca. Z kolei „*Komentarz*” Scota nabył Brykner od studenta krakowskiego Aureliusza Alembeka, który wcześniej kupił to dzieło na krakowskiej tandecie. Do filozoficznych książek darowanych reformatom przez Bryknera należał też podręcznik metafizyki Klemensa Timplera (1616) oraz komentarz Giphaniusa do „*Polityków*” Arystotelesa (wyd. 1608). Z zakresu prawa znalazły się tylko dwie pozycje, Emanuela Rodericusa „*Nowy zbiór przywilejów mendykanczkich*” (wyd. 1613), którego nabycie świadczy o wcześniejszych już zainteresowaniach Bryknera zakonnym życiem – oraz dzieło Piotra Męczennika Urceanusa: „*Summariusz konstytucji, deklaracji i statutów*” (wyd. 1620). Największą grupę wśród tych darów stanowiły opracowania historyczne i polityczno-geograficzne, którymi Brykner interesował się od czasu swoich studiów uniwersytec-

⁷³ G.A. Wiśniowski, *Brykner Adam*. W: SPTK, t. 1 s. 233.

kich. Znalazły się tu takie opracowania, jak „Dzieło o Flandrii” Jakuba Marchantiusa (wyd. 1596), „Dzieje Persów” Piotra Bizarusa (wyd. 1601), „Cnota rzymska” Mikołaja Reusnera (wyd. 1604), dzieło encyklopedyczne Jana Henryka Alsteda pt. „Skarbiec Chronologiczny” (wyd. 1650) i kilka innych. Zbiór darowany przez Bryknera zamykają dwa opracowania hagiograficzne: Broverusa „Firmament wybitnych i świętych mężów” (1616) oraz dzieło norbertanina, Marcina Merza pt. „Norbert tryumfujący” (1628) a także jedyny podręcznik matematyki Kaspra Ensela „Thamaturgus mathematicus” (1651). Przekazane przez Adama Bryknera książki stanowiły fragment typowego księgozbioru profesora Szkół Nowodworskich w wieku XVII, o specjalizacji filozoficzno-prawnej z dodatkowymi pozycjami świadczącymi o prywatnych zainteresowaniach historycznych ofiarodawcy⁷⁴.

Na drugim miejscu wśród dobrodziejów biblioteki studium reformackiego w Krakowie znalazł się Jakub Górski, wieloletni profesor prawa w Akademii Krakowskiej oraz jej rektor w latach 1651-1652. Obok działalności uniwersyteckiej Jakub Górski pracował także w kurii diecezjalnej krakowskiej u boku biskupa Piotra Gembickiego, przez którego został wyróżniony notariatem apostolskim i powołany na osobistego doradcę ordynariusza⁷⁵. Przekazane przez Górskiego dla konwentu reformatów krakowskich książki to przeważnie komentarze ksiąg biblijnych, a wśród nich „Komentarze na listy kanoniczne” (wyd. 1530) i na „Psalmy” (1539), kartuzia Dionizego Rickela oraz „Dzieła” Hieronima w opracowaniu Marcina Victoriusa (wyd. 1579). Na uwagę zasługują też ofiarowane przez Górskiego pozycje ascetyczne, m.in. franciszkanina Salutiusa „Światło duszy na drodze doskonałości” (1613) oraz współoprawne pozycje wydane wcześniej: Bonawentury „Zwierciadło Bożej miłości”, nieznanego autora „O sztuce życia i umierania” (1510) i Korneliusza Musiusa „Zwierciadło czyli wzór prawdziwego mnicha”. To ostatnie w wydaniu krakowskim z 1617 r.⁷⁶, z nieznaną bliżej drukarnią. Do tej samej grupy ascetyków, ale w osobnym woluminie, należał „Heraklit chrześcijański” Piotra Besseusa w wydaniu kolońskim z 1614 r.⁷⁷.

Do ciekawszych nabytków w bibliotece reformatów w Krakowie pochodzących z daru Jakuba Górskiego należał także inny klocek⁷⁸, złożony z „Dzieł” Augustyna Dathusa wydanych w Wenecji, w 1516 r. oraz

⁷⁴ Noty własnościowe i proveniencyjne z nazwiskiem Adama Bryknera znajdują się w dziełach BK RK z następującymi sygnaturami: B.26, H.29 (B.106), J.246, L.149, I.104, M.7, M.23, M.64, M.175, M.19(?), M.220, M.223, O.20, O.22, O.29(?), O.7, O.10, O.13, O.48, O.55, O.56, O.59, O.63, O.64, O.70, O.151, O.152, O.158, O.183, O.165, O.169.

⁷⁵ H. Eug. Wyczawski, *Biskup Piotr Gembicki, 1585-1657*. Kr. 1957 s. 176, 177; L. Hajdukiewicz, *Gembicki Piotr*. W: P5B, t. 8 s. 440, 441.

⁷⁶ Jest to klocek z pięcioma pozycjami z ascetyki, wydanymi w XVI i XVII w. (BK RK L.239).

⁷⁷ Noty proveniencyjne z nazwiskiem J. Górskiego znajdują się m.in. w dziełach o następujących sygnaturach: B.256, B.266, B.270, B.278, B.200, I.290.

⁷⁸ Pozycja ta występuje w BK RK pod sygn. W.4.

rękopiśmiennych oracji i pism różnych autorów. W tym rękopisie włączonym do klocka znajdują się m.in. „Oracja” Joachima de Wad (Vadianusa) profesora Uniwersytetu wiedeńskiego, wygłoszona w imieniu Akademii Krakowskiej podczas spotkania cesarza i trzech królów w Wiedniu w 1515 r., w tym także Zygmunta I Starego oraz „Pieśń” (Carmen) tegoż Joachima Vadianusa na cześć tego polskiego monarchy. Była tam również „Pieśń” (Carmen) Andrzeja Krzyckiego na zaślubiny Zygmunta Augusta z Barbarą Radziwiłówną i tegoż „Oracja” na ingres biskupa krakowskiego Piotra Tomickiego.

Kolejny co do wielkości był zapisany reformatem księgozbiór kanonika kilku kapituł i profesora prawa Akademii Krakowskiej, Stanisława Temberskiego, znanego z opozycji przeciw biskupowi krakowskiemu Piotrowi Gembickiemu⁷⁹. Zapisał on reformatem kilka komentarzy biblijnych oraz kilka prac z zakresu logiki i filozofii teoretycznej, w tym „Dzieła wszystkie” Arystotelesa w wydaniu bazylejskim z 1548 r., które wcześniej były własnością kanonika kapituły kolegiackiej Św. Krzyża w Krakowie, Mikołaja Bodzencina (sic). Ponadto darem Temberskiego dla konwentu Św. Kazimierza było zbiorowe wydanie komentarzy autorów jezuickich z Koimbrzy⁸⁰ oraz „Dzieła logiczne” Jakuba Zabarelli (wyd. 1597). Z komentarzy biblijnych Temberski podarował reformatom objaśnienia do wszystkich listów św. Pawła autorstwa Dionizego Rijckela, kartuza oraz „Komentarze” do Lamentacji Jeremiasza, karmelity bosego Jana od Jezusa Maryi (wyd. 1611)⁸¹. Niektóre książki zapisane reformatem otrzymał Temberski od swojego wuja, kanonika z Ostrawy, Stanisława Wojciechowskiego. Wśród nich znalazły się: „Raj duszy” Alberta Wielkiego (1578) i Roberta Bellarmina „O sztuce dobrego umierania” (1620).

Wśród innych pomniejszych ofiarodawców należy wymienić kanonika kolegiaty W.W. Świętych w Krakowie i profesora prawa w Akademii Krakowskiej Stanisława Ossędowskiego (zm. 1669)⁸² i jego ucznia bakałarza Waleriana Królika. Pierwszy z nich w latach 40-tych XVII w. i w roku 1661 ofiarował bibliotece studium reformatów w Krakowie kilka pozycji wydanych w drugiej połowie XVI w. i w wieku XVII, m.in. św. Augustyna „Wyznań ksiąg 13” (wyd. 1581), Dionizego Rijckela „O doskonałej wzgardzie świata” (wyd. 1600), Antoniego Guevary tłumaczenie z hiszpańskiego na język łaciński pt. „Oratorium zakonne” (wyd. 1614), jak również komentarz

⁷⁹ H. Eug. Wyczawski, *Biskup Piotr Gembicki*, s. 284, 285.

⁸⁰ Były to komentarze do dzieł Arystotelesa pt. „*De generatione et corruptione*” wydane w Koimbrze w 1601 r.

⁸¹ Książki z księgozbioru Temberskiego występują w BKRK pod następującymi sygnaturami: B.201, B.273, I.257, I.249, M.169, M.184, M.189, M.192.

⁸² W. Baczkowska, *Ossędowski Stanisław*. W: PSB, t. 24, s. 386.

Piotra Victoriusa do pierwszej księgi Arystotelesa „O sztuce poetyckiej” (wyd. 1560)⁸³.

Po śmierci Waleriana Królika (zm. 1661), ucznia Ossędowskiego, napłynęły do biblioteki Św. Kazimierz niektóre książki, a wśród nich dzieło Andrzeja Eborensis „Sentencje tak pogańskich jak i chrześcijańskich autorów” (wyd. 1593), Piotra Legeneriusza „Zbiór znaczniejszych sentencji, powiedzeń... z dzieł Cycerona, Domostenesa i innych wybitnych autorów” (wyd. 1615). Poza tym od tegoż dobrodzieja pochodziło dzieło Ksenofonta „O wyprawie Cyrusa Młodszego” (wyd. w XVI w.) ofiarowane reformatom zaraz po śmierci Królika (zm. 1661), oraz kilka ascetyków wydanych ok. 1510 r. i współprawnych, m.in. autorstwa Jana Chrzyciela Mantuanusa „O cierpliwości” i Augustyna Dathusa „O życiu błogosławionym”. Kilka innych ascetyków w języku polskim, wydanych w Krakowie, Lwowie i Wilnie w pierwszej połowie XVII w. ofiarowała pobożna mieszcza, Agnieszka Wolska.

Kilkanaście dzieł, przeważnie ascetycznych, należących do bibliotek różnych klasztorów reformackich znalazło się w konwencie Św. Kazimierza w Krakowie ze względu na potrzeby tamtejszemu studium teologii. Najwięcej, bo osiem pozycji przewieziono z klasztoru na Górze Św. Anny na Śląsku. Wśród nich znalazły się „Konstytucje generalne Familii Cismontańskiej”, uchwalone na kapitule generalnej w Valladolid w Hiszpanii w 1593 r. w wydaniu weneckim z 1598 r., ponadto kilka dzieł ascetycznych: Hadriana Lyraeusa, Drekseliusa, Alfonsa Rodericiusa, Piotra z Alkantary i Kaspra Družbickiego. Nota proveniencyjna zamieszczona w tym ostatnim wskazuje na przeniesienie dzieła do konwentu krakowskiego, którego dokonano z polecenia prowincjała w 1698 r.

Z macierzystego klasztoru w Gliwicach dostarczono dla biblioteki studium w Krakowie „Dzieła logiczne” Jakuba Zabarelli (wyd. 1597), karmelity bosego Jana od Jezusa Maryi opracowanie pt. „Dyscyplina klasztorna” (1616), oraz Stefana Brulefera „Komentarz do 4. ksiąg Sentencji według Bonawentury” (Bazylea 1551) które na przełomie XVI i XVII w. było w posiadaniu socjusza Gabriela z Gródka, Adama Pogroszewskiego. Z klasztoru w Wieliczce przekazano do Krakowa tom pierwszy „Dzieł wszystkich” cenionego wówczas pisarza ascetycznego, reformatora benedyktynów we Francji, Ludwika de Blois (zm. 1566), a ze Stopnicy przewieziono w 1700 r. trzecią księgę „Pymandra”, dzieło filozoficzno-teologiczne pisarza bernardyńskiego Hannibala Rossellego (wyd. 1586), a po roku 1707 „Soliloquia christiana” jezuitę Wojciecha Tylkowskiego (wyd. 1707).

⁸³ Dzieło A. Guevary („*Oratorium religiosorum ... Kō 1614*) zostało przez Ossędowskiego przeznaczone dla reformatów w Pińczowie po 1640 r. – Por. notę proven. na k. tyt.: „*Ex libris Danielis Kukliński ... magister nobilis Stanislaus Ossędowski patribus reformatis bernardinis (sic) offert 164? Pinczoviae*”. – Inne pozycje pochodzące z daru Ossędowskiego występują w BKRK pod sygnaturami: I.330, I.573, I.15(?), M.355.

Zdarzało się niekiedy, iż sami autorzy przekazywali swoje książki do biblioteki studium przy konwencie Św. Kazimierza, albo też poszczególni zakonnicy zwracali dzieła darowane im do prywatnego użytku, względnie wcielano je do biblioteki po śmierci zakonnego czytelnika. Jezuita Stanisław Głoskowski podarował reformatom swoje dzieło pt. „Fragmenty filozofii powszechnej” wydane w Kaliszu w 1694 r., a gwardian reformackiego klasztoru w Bieczu, Franciszek Marcinkowski przekazał współoprawne dzieła z XVI w. mianowicie podręcznik filozofii Hieronima Wildenberga, Alberta Wielkiego „Komentarze do Arystotelesa” i drugą księgę dzieła Cycerona „O naturze bogów”. Drugi tom „Dzieł” Seneki, wydany w 1593 r., otrzymała biblioteka studium po śmierci nieznanego z nazwiska reformaty Romana, a w 1590 r. zakupione w Krakowie dzieło Franciszka Costerusa „O życiu i chwale NMP” (1587) przez nieznanego z nazwiska brata Macieja z nieokreślonego bliżej konwentu krakowskiego zostało przekazane bibliotece klasztornej, zapewne po jego przejściu do reformatów na początku XVII w. Z kolei „Kwestie na osiem ksiąg Fizyków Arystotelesa” autorstwa Jana z Jandun (wyd. 1596) nabył lektor filozofii Antoni z Leżajska, dzięki pomocy finansowej dobrodzieja Macieja Przybyło, zaznaczając, że ma ono służyć dla studium, a nie dla konwentu. Natomiast „Hieroglifica czyli o świętościach egipskich” Jana Waleriana Pieriusa (b.r.w.) były własnością zakonnika Stanisława Juthowida (?) zanim weszły w skład księgozbioru klasztornego. Podobnie „Kompedium spraw zakonnych” Emanuela Rodericusa (wyd. 1622) miał w swoim zbiorze brat Marcin Ślepowroński, a „Przywileje zakonów mendykanckich i niemendykanckich według reformy Soboru Trydenckiego” wydane w Wenecji w 1610 r. stanowiły własność nieznanego z nazwiska brata Jana. Nie wiadomo wszakże czy wymienieni posiadacze książek byli reformatami, oprócz nieznanego z nazwiska Romana, po śmierci którego włączono książkę do biblioteki.

Nie można wykluczyć ewentualności, iż wspomniani wyżej zakonnicy byli księżmi z innych zakonów, m.in. bernardynów lub franciszkanów konwentualnych, którzy przeszli do reformatów zabierając swoje książki, względnie byli ich ofiarodawcami. Ta ostatnia ewentualność wydaje się jednak najmniej prawdopodobna, zważywszy, iż zakonnicy z obcych klasztorów tylko wyjątkowo bywali dobrodziejami bibliotek innych zakonów (np. w dowód przyjaźni). Tak było chyba tylko z darem reformaty Bonawentury Koralkiewiczza, wikariusza klasztoru w Brześciu, który w dowód przyjaźni ofiarował Dominikowi Jaworskiemu dominikaninowi, kaznodziei w Dereczynie i kapelanowi chorągwi JKM – książkę Ambrożego Morlianusa „Teatr polityczny”, wydaną w Gdańsku w 1645 r. Dedykacja rękopiśmienna na karcie tytułowej pochodzi z r. 1650 lub 1657 r. Z kolei „Żywot św. Dominika” Mikołaja Janseniusa OP, przełożonego na język polski przez Fabiana Birkowskiego (wyd. 1626) przed włączeniem do biblioteki reformatów był własnością warszawskiego dominikanina, Wojciecha Michałowskiego. Długie śledzenie zapi-

sów proveniencyjnych ujawniło tylko dwa takie przykłady w całym księgozbiorze, o ile ten drugi przykład istotnie dotyczył daru będącego wyrazem przyjaźni.

Należy zatem przyjąć, że wymienieni właściciele, względnie użytkownicy książek, które w końcu trafiły do biblioteki konwenckiej Św. Kazimierza byli przeważnie reformatami, a tylko niektórzy z nich zakonnikami z innych klasztorów, którzy z czasem przeszli do reformatów. W każdym razie informacje, jakie czerpiemy z zapisów proveniencyjnych nie dostarczają wielu dowodów na to iż nabywanie książek przez poszczególnych zakonników stanowiło liczące się źródło powiększania zasobów bibliotecznych.

Zawartość krakowskich bibliotek braci mniejszych (bernardynów i reformatów) przedstawiona w tym artykule stanowi odbicie zainteresowań intelektualnych ich właścicieli. Reasumując, należy wskazać na zasadnicze proporcje uwidocznione w zasobach poszczególnych działów a co za tym idzie, ustalić kolejność dziedzin wiedzy według ich znaczenia w życiu klasztorów i w wewnętrznym nauczaniu.

Szkoła humanistyczna, do jakiej zaliczało się studium zakonne rozpoczynała od gramatyki języka łacińskiego, retoryki i dialektyki stanowiących przygotowanie i swego rodzaju pomost do nauczania filozofii. Z kolei dyscypliny filozoficzne przygotowywały do głównego celu, jakim było studiowanie teologii czyli nauki o Bogu. Tym trzem etapom szkoły zakonnej odpowiadała w zasadzie zawartość bibliotek oraz kierunki ich rozwoju. Wszakże obok tradycyjnej struktury szkolnej i jej zaplecza w postaci takich a nie innych książek dochodziło zapotrzebowanie na dzieła związane z charakterem działalności i życia franciszkańskiego zakonu. Reguła św. Franciszka z Asyżu wytyczała braciom mniejszym kierunek kontemplacyjno-apostolski. W związku z tym wśród dyscyplin teologicznych największą grupę stanowiły w bibliotekach te wszystkie publikacje i rękopisy biblioteczne, które można ogólnie nazwać jako popularyzacja doktryny, a więc kaznodziejstwo i wszelkiego rodzaju interpretacje Biblii. Równorzędne miejsce zajmowała literatura ascetyczno-mistyczna, aczkolwiek pod względem ilości pozycji w księgozbiorach ustępowała kaznodziejstwu i biblistyce. Teologia dogmatyczna nazywana spekulatywną, uważana w nauczaniu za królową wszystkich nauk, ze względu na charakter niejako elitarny, pod względem zasobów w księgozbiorach zajmowała miejsce po ascetyce i mistyce. Dyscypliny nazywane w średniowieczu „*ancillae theologiae*”, w czasach nowożytnych konkurowały skutecznie w bibliotekach zakonnych z teologią ścisłą. Pewną nowością stanowiła literatura z zakresu nauk ścisłych i przyrodniczych, lekceważona i pomijana w średniowieczu zyskała na znaczeniu dopiero w dobie odkryć naukowych, w wieku XVII i XVIII. Jej niewielki zasób w bibliotekach franciszkańskich w Krakowie świadczył jednak o poszerzonych zainteresowaniach nowożytnego studium zakonnego.